

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

**A szerződésfogalom összehasonlító
jogtörténeti megközelítésben –
a szerződési szabadság kialakulása és
lehetséges korlátai a különböző
jogrendszerekben**

DR. GASS ISTVÁN

Témavezetők:

DR. HAMZA GÁBOR
professor emeritus
az MTA rendes tagja

DR. FÖLDI ANDRÁS
professor emeritus
az MTA lev. tagja

Doktori értekezés tézisei

Budapest

2025

I. A kutatás célkitűzései és a kutatási kérdések

Aligha vitatható az a tény, hogy jogi szempontból nézve a társadalmi és gazdasági kapcsolatok egyik legfontosabb alakítója a szerződés, vagyis a jogrend által elismert akaratmegegyezés. Erre a végkövetkeztetésre jut a római jog iránt is komoly érdeklődést mutató neves angol jogtudós, Sir Henry Sumner Maine, az összehasonlító jogtudomány egyik első kiemelkedő művelője is, aki a szerződés modern társadalmakban betöltött szerepének kapcsán általános tételként fogalmazza meg azt, hogy a haladó társadalmak fejlődése, legalábbis az ő koráig („hitherto”) a státusztól a szerződés felé tart. E megállapítás arra utal, hogy a mai társadalom az egyént (és nem a közösséget) állítja a középpontba, lehetővé téve ezzel azt, hogy sorsát, kapcsolatait a szabad elhatározásból kötött szerződések, ne pedig egy bizonyos csoporthoz való tartozás határozza meg. E gondolatok teljes mértékben helytállóak, hiszen ha végiggondoljuk, alig akad életünknek, társadalmi kapcsolatainknak olyan szegmentuma, amelyet valamilyen módon ne befolyásolnának különböző megállapodások, szerződések. Éppen ezért alapvető feladat annak meghatározása, hogy mikor, milyen feltételek fennállása esetén beszélhetünk valódi, jogi értelemben vett szerződésről, mikor pedig jogi relevanciával nem rendelkező megállapodásokról.

Bár a konszenzus a jogtörténet nem minden korszakában számított a szerződés központi fogalmi elemének, és ez a tézis ma is vitatható, abból indulok ki, hogy a megegyezés a szerződés legmeghatározóbb definíciós eleme, amelynek a tudományos és elméleti aspektusokon kívül komoly gyakorlati jelentősége is van. Szintén értekezésem kiindulópontjaként rögzítem, hogy a felek megegyezésének (konszenzusának) jelentőségét és kötelemfakasztó erejét támasztja alá az az ősrégi római jogi alapelv, amely a szerződő felek magánjogi szerződését törvény erejével bírónak tekinti.¹ Ezen római jogi eredetű maxima tételes jogi rendelkezés formáját ölti a francia *Code civil*-ben, és arra a bíróságok konkrét jogvitákban a mai napig következetesen hivatkoznak.

Disszertációm témája a szerződés központi fogalmi elemének, nevezetesen a jogi úton kikényszeríthető akaratmegegyezésnek, valamint a polgári jog egyik alapvető elvének, a szerződési szabadságnak a részletes jogtörténeti és összehasonlító jogi bemutatása. E körben elsődleges célként tűztem ki annak jogtörténeti szempontú elemzését, hogy a konszenzusnak mint a szerződés esszenciális elemének milyen szerepe volt a különböző jogtörténeti

¹ Ld. többek között Ulp. D. 50, 17, 23: „*legem enim contractus dedit*”; Ulp. D. 16, 3, 1, 6: „*contractus enim legem ex conventionem accipiunt*”. A szerződéseknek a törvényhez hasonló erejéhez e doktrína római jogi gyökereinek bemutatásával összefüggésben ld. részletesen SIKLÓSI I.: *Fejezetek a „pacta sunt servanda”-princípium történetéből*, JURA, 2018/2, 212. 47j.

korszakokban, valamint azt, hogy a felek szabad akaratmegegyezésén alapuló szerződési szabadság milyen esetekben, és milyen érdekek védelmében szenvedhet korlátozást.

Értekezésem egyik vezérlő gondolata az a kiindulótétel, miszerint a szerződéskötés ideáltipikus esetben a felek szabad akaratából történik, és a két fél akaratmegegyezésén alapul. E megállapítás azonban csak részben verifikálható, ugyanis több jogtörténeti korszakban, így pl. az archaikus római jogban a szerződő felek akaratához képest a szerződéskötés formájának volt döntő jelentősége, és a későbbi fejlődés is hullámzást mutat, olyannyira, hogy az 1970-es évektől kezdődően egyes szerzők már egyenesen a „szerződés haláláról” („*death of contract*”) és az általános szerződéselmélet bukásáról beszélnek, utalva arra, hogy a szerződéskötés alapja igen gyakran a gazdasági kényszer (az árucseré-viszonyokba való betagozódás igénye). Disszertációm egyik célja ennek a tételnek árnyalása. Nem vitatható, hogy a szerződő felek között sokszor nincs valóságos akaratmegegyezés: vannak ugyanis gyakorlati (gazdasági) kényszerűségekből, vagy jogi kötelezettség okából kötött szerződések, amelyeket legalább az egyik szerződő fél nem szeretne megkötni, vagy nem olyan tartalommal szeretné megkötni, mint amilyen tartalommal meg kell kötnie. Azok a szerzők azonban, akik az archaikus római jog formalizmusától kezdve a középkori jogon keresztül a kényszerűségekkel terhes modern szerződési jogig rengeteg példával igyekeznek kimutatni, hogy gyakran nem az akaratmegegyezés képezi a szerződés lényegét, meglehet, hogy eltúlozzák a problémát, mert a valóságos konszenzust akadályozó tényezők bizonyos értelemben akcidentálisak, és ehhez képest a *communis opinio* alkalmasint minden korszakban az volt, hogy a szerződés lényege, esszenciális eleme mégiscsak az akaratmegegyezés, ha másként nem, akkor fiktív akaratmegegyezés formájában (avagy mintegy megdönthetetlen vélelem jellegével gondol a közfelfogás arra, hogy adott esetekben, helyzetekben a felek szerződést kívánnak kötni egymással).

Szintén premisszaként rögzíthető, hogy a szerződési szabadság polgári jogi alapelve testesíti meg legplasztikusabban a magánjogi jogalanyok privátautonómiáját, amely azonban (hasonlóan a tulajdonjoghoz) nem lehet korlátlan. Értekezésem további fontos célja ennek kapcsán annak összehasonlító jogi bemutatása, hogy a szerződési szabadság mikor szenvedhet csorbát: e kérdés körében rámutatok arra, hogy a szerződéses autonómia tipikus esetben az igazságosság (össztársadalmi érdek, vagy a szerződő felek érdeke) védelmében, vagy a körülmények utólagos megváltozására tekintettel korlátozható.

II. A kutatási módszer

Értekezésem három nagy szerkezeti egységre bontható. A bevezető gondolatokat követően részletesen bemutatom a szerződés modern fogalmának jogtörténeti előzményeit, és ennek keretében a római jog szerződéskonceptióját, a római jog forrásaiban fellelhető szerződésfogalmakat, valamint a szerződési szabadság előzményének tekinthető *pacta sunt servanda* alapelvének kialakulását és fejlődését a középkori és az újkori jogtörténetben.

Ezt követően elemzem a modern jogok szerződésfogalmát, kiemelve a francia és az angolszász szerződéskonceptió sajátos fogalmi és koncepcionális elemeit, valamint – európai jogi kontextusba helyezve – hangsúlyozom az egységes fogalomalkotás követelményének fontosságát, és ezzel összefüggésben bemutatom a szerződéskötést megelőző tárgyalások jogi megítélésével kapcsolatos eltérő szabályozásokat.

A disszertáció harmadik szerkezeti egysége a szerződési szabadság lényegével, tételes jogi szabályozásával, gyakorlatával, és a felek szerződési autonómiájának lehetséges korlátaival foglalkozik.

Disszertációm elkészítésekor elsősorban a funkcionális összehasonlító jogtörténeti kutatási módszert alkalmaztam. E körben – a kurrens hazai és külföldi (elsősorban francia, angol és német nyelvű) kézikönyvek alapulvételével – mindenekelőtt részletesen bemutatom a római jog szerződésfogalmait és szerződéskonceptióját, valamint annak változásait a középkori és újkori továbbélés során. A szerződésfogalom komparatív igényű elemzése során kiemelt figyelmet fordítok az angolszász jogok, a francia jog, valamint a *Code Napoléon* hatását hordozó európai jogrendszerek bemutatására, rámutatva az egyes jogrendszerek közötti koncepcionális eltérésekre. Munkámban kitekintek egyes tengerentúli államokra is, így többek között foglalkozom a québeci, illetve a louisianai jog sajátosságaival is. Kiemelt prioritással kezelt feladatul tűztem ki továbbá (és ez lényegében értekezésem fontos aktualitását is adja) a közelmúlt jelentős hatású magánjogi reformjainak összehasonlító jogtörténeti elemzését. E körben igyekeztem a lehető legtöbb kérdésre kiterjedően értékelni és méltatni a francia kötelmi jog koncepcionális jelentőségű, 2016. évi reformját, valamint a 2019-ben megindult belga rekodifikációt. Szintén fontosnak tartottam, hogy a szerződésfogalommal, a szerződési szabadsággal, valamint annak korlátaival (különösen az egyenértékűség kérdésével) kapcsolatos friss szakirodalmat a lehető legteljesebb mértékben beépítsem munkámba.

Kutatásom során módszertani alapként jogesetelemzést is alkalmaztam. A szerződés központi elemével és a szerződési szabadsággal kapcsolatos alapvető kérdések kontextusában igyekeztem bemutatni és a lehetőségekhez mérten elemezni fontos külföldi jogeseteket, magyarországi (közvetett) felsőbb bírósági döntéseket, valamint a téma szempontjából releváns

alkotmánybíróági határozatokat, illetve európai bírósági döntéseket. Törekedtem arra, hogy az eseti döntéseket kritikusan értékeljem, és rámutassak a bírói gyakorlat aktuális változásaira (különösen a jóerkölcsbe ütköző szerződések, illetve a szerződéses értékarányosság kérdésköre kapcsán).

Dolgozatomban fontos szerephez jut a jogdogmatikai módszer. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy az éppen aktuális tételes jogi szabályozás elemzésén túl azonosítani tudjuk azokat a rendszerszintű jogi kérdéseket, amelyekre vonatkozóan *de lege ferenda* javaslatok fogalmazhatók meg a mindenkori jogalkotó számára. Minderre tekintettel célként tűztem ki, hogy a szerződésfogalmat holisztikus perspektívában elemezzem, így ennek keretében megvizsgáltam a szerződés bizonyos joggazdaságtani (közgazdaságtani), jogfilozófiai, aspektusait, és részletesen foglalkoztam azzal a kérdéssel is, hogy a jogon kívüli más társadalmi szabályozási rendszerek milyen hatással lehetnek a modern szerződésfelfogásra.

III. A kutatási eredmények rövid bemutatása

III.1. A modern szerződésfogalom kialakulása

A szerződés a maihoz hasonló kiemelkedő szerepet töltött be már a római magánjogban, és ahogyan sok más jogintézmény esetében konstatálhatjuk, a római jogi szerződéskonceptió is döntő befolyást gyakorolt az európai és nem egyszer az Európán kívüli jogrendszerekre.

Szintén kiinduló tételként rögzíthető, hogy a szerződő felek privátautonómiáját középpontba helyező szerződési szabadság (avagy – a francia terminológiával élve – akarati autonómia, *autonomie de volonté*) elve lényegében megjelent már a klasszikus római jogban is, de érvényesülésének határt szabtak a római jog bizonyos sajátosságai, pl. az *actio* rendszer.² Egyes szerzők e körben egyenesen arra a megállapításra jutnak, hogy a rómaiaknál elvileg nem is beszélhetünk szerződési (forma- és típus-) szabadságról, tekintettel arra, hogy a felek megegyezése önmagában nem eredményez kötelmet, és a római jog csak a jog által kógens módon, taxatív meg határozott szerződéstípusokat ismerte el kötelemkeletkeztető jogi ténynek. Más oldalról azonban, nevezetesen tartalmi értelemben a klasszikus római jog liberális jellegéből adódóan igen széles körben biztosította a szerződési szabadságot, ekként lehetővé téve pl. a kölcsönös szolgáltatások értékegyensúlyától való jelentős eltérést.³

² HAMZA G.: *A római jog a XXI. században*, in: Hamza G. (szerk.): *A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére*, Budapest 2013, 259.

³ JUSZTINGER J.: *A vételár az ókori római adásvételnél*, Budapest–Pécs 2016, 105. skk. utal olyan Paulus és Ulpianus szövegekre, amelyek szerint az adásvételnél megengedett, hogy a felek kölcsönösen becsapják egymást. E forrásszövegek tartalmukat helyesen értelmezve nem a *dolus malus* megengedettségről szólnak, hanem a tartalmi értelemben vett szerződési szabadság liberális felfogását tükrözik. Ld. újabban RADVÁNYI A.:

A római szerződés fejlődéstörténetét áttekintve Zimmermann nevezetes munkája⁴ alapján megállapíthatjuk, hogy a római jog szerződésrendszerének fejlődése – modern műszóval élve – a nyilatkozati, illetve az akarati elv harcával (a *verba*—*voluntas* antinómiájával⁵), és ez utóbbi elv diadalával jellemezhető. Közelebbről ez azt jelenti, hogy a római jog kezdeti korszakában szinte kizárólagos jelleggel érvényesült a formakényszer, azaz a szerződés csak akkor jött létre, ha a szerződő felek a jogszabályok által kógens jelleggel meghatározott formai előírásoknak megfelelő nyilatkozatot tettek. Dolgozatomban hangsúlyos következtetésként fogalmazom meg, hogy a *verba*—*voluntas* doktrína, tehát az a nézet, amely szerint a szerződés lényegét a jogtörténet meghatározott (igen hosszú) korszakaiban nem a felek akaratmegegyezése, hanem a formák képezték, némiképp egyoldalú. A szakirodalomban kevésbé hangsúlyozzák azt a megfontolást, miszerint az archaikus római jogban ugyan a formának volt alapvető jelentősége, e formakényszer elsősorban a szerződés eredendően szakrális jellegéből, másfelől a jogbiztonság és a bizonyíthatóság iránti igényből fakadt, ehhez képest azonban észszerű alapon feltételezhető, hogy a szerződések tartalmi lényegét már az archaikus kori római közfelfogás sem a formákban, hanem a felek konszenzusában látta.⁶ Más kérdés, hogy ennek az észszerűen vélelmezhető közfelfogásnak a jogtudósi irodalomban az első komoly reflektálása csak a kora császárkori Pediusnál jelenik meg, aki egy Ulpianus-töredék tanúsága szerint már elvi éllel szögezte le: „semmis az olyan szerződés, semmis az olyan kötelelem, amely nem tartalmaz megegyezést” (Ulp. D. 2, 14, 1, 3), „a szerződések ugyanis kötelező erejüket a megegyezéstől kapják” (Ulp. D. 16, 3, 1, 6). Fontos látni, hogy Pedius nemcsak a konszenzuálszerződések, hanem minden szerződés, ekként a formális szerződések lényegét is a megegyezésben látta.⁷

A modern jogok szerződéskoncepciójának alapja már egyértelműen a felek közötti konszenzus. Értekezésemben hangsúlyosan utalok arra, hogy bár szerződéskötésre sok esetben gazdasági kényszer hatására, az árucseré-viszonyokba történő betagozódás igénye nyomán kerül sor, ez nem változtat azon a tényen, hogy a szerződés központi fogalmi eleme az akaratmegegyezés. E koncepció közvetlen dogmatörténeti előzményét a *pacta sunt servanda* elve képezi, amely olyan fundamentális szerződési jogi alapelv, amely a legtisztábban fejezi ki

„*Naturaliter licere contrahentibus se circumvenire. Az Ulp. – Pomp. D. 4, 4, 16, 4 értelmezése*”, PhD értekezés, PPKE JÁK, megvédve 2024.

⁴ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996³, 622-635.

⁵ HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*, Budapest 1998, 196.

⁶ A *consensus* római magánjogban betöltött alapvető szerepét monografikus igénytel mutatja be C. CASCIONE: *Consensus*, Nápoly 2003, 17sk, hangsúlyozva annak fontosságát és a középkori, illetve újkori jogtudományra gyakorolt hatását, azonban nem mulasztja el jelezni azt sem, hogy a római jogtudomány nem foglalkozott részletesen e kérdéssel, mert hiányzott a fogalom technikai értelemben vett absztrakt definíciója.

⁷ Vö. TH. FINKENAUER in U. BABUSIAUX et al. (hrsg.): *Handbuch des römischen Privatrechts*, I, Tübingen 2023, 573.

a szerződő felek magánjogi szabadságát és a konszenzus szerződést konstituáló hatását. A *pacta sunt servanda* elvének kialakulására és fejlődésére a középkori kereskedelmi jog, a kánonjog, valamint a természetjog volt jelentős hatással, a jogtudományban pedig Jean Domat vitte diadalra. Domat szemlélete mélyen beleivódott a francia *Code civil*-be, amelynek 2016 előtt hatályos 1134. cikkely ünnepélyesen deklaráta, hogy a szerződés a felek viszonyában törvénynek minősül.

Egyre több polgári törvénykönyvben jelenik meg explicit formában a szerződésnek német pandektisták által kidolgozott absztrakt fogalma, amely szerint a szerződés nem más, mint két vagy több személy joghatás kiváltására irányuló akaratmegegyezése.⁸ Disszertációmban ezzel összefüggésben rávilágítok a 2016. évi francia kötelmi jogi reform egy jelentős újítására, a jogügylet (*acte juridique*) törvényi fogalmának megalkotására, amely egyértelműen pandektista hatást tükröz. A jogügylet fogalmát a korábban hatályos *Code civil* nem határozta meg. A jogügylet absztrakt fogalmával a XIX. század végéig a francia jogtudomány sem foglalkozott különösebben, figyelemmel arra, hogy a jogtudomány ez idő alatt a pozitivista *école de l'exégèse* hatása alatt állt. A jogügylet doktrínája (*théorie générale des actes juridiques*) először Planiolnál jelent meg 1899-ben, majd a XX. században egyre több szerző foglalkozott a kérdéskörrel, a jogügyletet lényegében a német *Rechtsgeschäft*-nek megfelelően definiálva.⁹

Dolgozatomban részletesen bemutatom az angolszász és a francia jog szerződéskonceptiójának sajátosságait, rámutatva arra, hogy e jogrendszerekben a konszenzus önmagában véve nem elegendő a szerződés érvényes létrejöttéhez. Az angolszász jogi szemlélet sajátossága egyrészt az, hogy a szerződés lényegét nem annyira megállapodásban, hanem inkább egyfajta alkufolyamatban (*bargain*) ragadja meg. A másik sajátosság az ún. *consideration*-doktrína, amelynek lényege, hogy a jogrend csak akkor tekinti jogilag kötelezőnek az egyik szerződő fél által tett (okiratba nem foglalt) ígéretet, amennyiben a kötelezettségvállalás megfelelő ellentételezés (ellenszolgáltatás), azaz *consideration* fejében történik. A szerződés olyan fogalmi eleméről van tehát szó, amely nem a felek szerződéskötési szándékára, hanem egy külső, a kívüllág számára is érzékelhető körülményre, nevezetesen a visszterhesség főszabályszerű szükségességére helyezi a hangsúlyt.¹⁰

⁸ Dolgozatomban bemutatom a magyar Ptk., a francia, a belga, a luxemburgi, a monacói *Code civil*, a svájci *Code des obligations*, valamint a québeci *Code civil* szerződésfogalmát.

⁹ SIKLÓSI I.: *Some remarks on the history and significance of the concept of "legal transaction" in a nutshell*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica LXII, 2023, 73. (<https://doi.org/10.56749/annales.elteajk.2023.1xii.4.65>)

¹⁰ HARMATHY A.: *Változások a szerződések burzsoá elméletében*, Állam- és Jogtudomány 17 (1974). 596sk.

A 2016. évi kötelmi jogi reformig a francia jog a szerződés érvényes létrejöttéhez a felek közötti konszenzuson kívül további három feltételt is megkövetelt, jelesül a szerződéskötési képességet, a szerződés pontosan meghatározható tárgyát,¹¹ valamint a *causát (la cause)*, amely a felek szerződéskötéssel összefüggő motivációját jelentette. A francia *cause* fogalma nagy jogtörténeti múltra tekint vissza. A döntően középkori gyökerekkel bíró konstrukció lényegét és a szerződés létrejöttének folyamatában betöltött nélkülözhetetlen szerepét átfogóan először a XVII. század nagy francia jogtudósa, Jean Domat fogalmazta meg, leszögezve, hogy semmis az olyan szerződés, amelynek a valóságban nincs *causája*, illetve semmis a megállapodásból származó kötelelem, amennyiben valamelyik fél megfelelő *causa* nélkül vállal szerződéses kötelezettséget.¹² Domat olvasatában a *causa* azt a közvetlen célt jelöli, amelynek elérése érdekében a felek szerződést kötnek. A 2016. évi reformig a francia jog a *causa* konstrukcióján keresztül korlátozta a szerződő felek cselekvési autonómiáját oly módon, hogy bizonyos, törvény által tiltott magatartás tanúsítása esetén megakadályozta, hogy a szerződéshez joghatás fűződjék. A francia *Code civil* 2016 előtt hatályos 1131. cikkelye így kimondta, hogy semmis a szerződés, amennyiben *causája* nem megengedett (*illicite*); ezt konkretizálta a korábban hatályos 1133. szakasz, amelynek értelmében a *causa* akkor nem megengedett, ha jogszabályba, a jó erkölcsbe, vagy a közrendbe ütközik. Ahogyan értekezésemben részletesen bemutatom, a *causa* – a gyakorlati alkalmazás nehézségeire tekintettel – hosszú ideje viták kereszttüzében állt, aminek eredményeképpen a 2016. évi reform végül eltörölte a szerződés érvényességi feltételei közül. A *causa* konstrukcióját lényegében azonos tartalommal átvették a francia joggal rokonságban álló más jogrendszerek polgári törvénykönyvei, így például az olasz, a spanyol, a belga, vagy a québeci ptk. A *causa* ezekben a jogrendszerekben továbbra is, azaz a 2016-os francia reformot követően is a szerződés nélkülözhetetlen fogalmi eleme.

III.2. A szerződési szabadság és annak lehetséges korlátai

A konszenzust a szerződés központi fogalmi elemének tekintő tételből eredeztethető a szerződési jog egyik legfontosabb alapelve, a szerződési szabadság elve. A szerződési szabadság az egymással szerződéses jogviszonyba lépő, illetve a szerződéses jogviszonyban álló jogalanyok szabadságát, privátautonómiáját helyezi előtérbe és azon a koncepción alapul, hogy a polgári jog alanyai saját maguk, saját akaratelhatározásból, mindenféle külső befolyástól mentesen alakíthatják szerződéses jogviszonyukat. Eörsi a szerződési szabadság alapelvét közvetlen összefüggésbe hozza a francia *Code civil* felek megegyezését törvényerőre emelő

¹¹ Megjegyzendő, hogy ezeket a német típusú jogok is megkövetelik, csak nem tételezik a szerződés fogalmánál.

¹² J. DOMAT: *Les lois civiles dans leur ordre naturel*, Paris 1964, Livre I, T. I, sect. I, art. 5.

rendelkezésével, hangsúlyozva, hogy a *Code civil* ezzel egyesítette a korábbi forradalmi pátoszt az „*Enrichissez-vous*” új pátoszával, amely immár a szerződési autonómia alappillérét jelenti. Eörsi olvasatában a szerződési szabadság alapelve azt fejezi ki, hogy bárki, bármikor, bárkivel szerződéses kapcsolatot létesíthet és a felek a szerződés tartalmát maguk állapíthatják meg, bizonyos törvényi korlátok tiszteletben tartásával.¹³ Ahogyan arra Harmathy Attila rámutat, a szerződési szabadság témája az 1990-es évek gazdasági, társadalmi és piaci változásai folytán került a jogtudományi kutatások fókuszába. A szakirodalom a gazdasági és jogi rendszerváltás hatására a szerződési szabadság alapelvét a magánjog egyik legfontosabb alapelvének tekinti azzal, hogy ez a piacgazdaság természetes velejárója, sőt a piaci viszonyok mozgatórugója.¹⁴

Dolgozatomban bemutatom, hogy a szerződési szabadság alapelve a legtöbb polgári törvénykönyvben tételes jogi rendelkezések formájában ölt testet, és gazdag bírói gyakorlat fejt ki a szerződéses autonómia fontosságát. A feleket megillető privátautonómia azonban természetesen nem lehet korlátlan. E körben elemzésem egyik legfontosabb megállapítása, hogy a szerződéses autonómia leggyakrabban az igazságosság érvényre juttatása érdekében korlátozható. A szerződéses igazságosság (*contractual justice*) mibenlétével kapcsolatban többféle jogirodalmi álláspont alakult ki. Werner Flume neves német romanista és civilista elmélete szerint a szerződéses igazságosság eljárási oldalról (formálisan) értelmezhető, és lényege az, hogy az igazságosság követelménye kizárólag a szerződéskötés folyamata szempontjából vizsgálható, így nem vizsgálendő az, hogy maga a szerződés tartalma igazságos-e. Az igazságosság kritériumát – legalábbis a *Sollen* szintjén – a megfelelő szerződéskötési folyamat elégíti ki: a szerződéskötés akkor tekinthető igazságosnak, ha a felek szabadságot élveznek a szerződés tartalmi elemeinek meghatározásában.¹⁵

A fenti állásponttal ellentétben Karl Larenz más nézetet képvisel. Elmélete szerint alapvető elvárás, hogy a felek az őket megillető szerződéses szabadságon keresztül igazságos szerződéses feltételekben állapodjanak meg. Flume elméletéhez hasonlóan Larenz is azt vallja, hogy a szerződéses szabadság elemét képezi a felek egyenlő alkupozíciója. Az alapvető különbség abban rejlik, hogy Larenz nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a szerződéskötés folyamatán kívül vizsgáljuk magának a szerződésnek a tartalmát az igazságosság szempontjából.¹⁶

A magam részéről a szerződés és az igazságosság közötti kapcsolatrendszer két szempontból vizsgálom. Az igazságosság egyrészt vizsgálható tágabb, társadalmi

¹³ EÖRSI GY.: *Összehasonlító polgári jog*, Budapest 1975, 64.

¹⁴ HARMATHY A.: *A szerződési szabadságról*, in: *Liber Amicorum. Studia E. Weiss dedicata*, Budapest 2002, 117.

¹⁵ W. FLUME: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*, II, *Das Rechtsgeschäft*, Heidelberg 1992, 10.

¹⁶ K. LARENZ: *Lehrbuch des Schuldrechts*, I, *Allgemeiner Teil*, München 1987, 76-79.

értelemben, amikor azt a kérdést kell feltennünk, hogy a szerződő felek megállapodása megfelel-e a társadalom által kialakított, általánosan elfogadott és követett társadalmi normáknak, azaz a szerződés nem sérti-e a társadalom általánosan elfogadott erkölcsi normákban gyökerező értékrendjét, objektív jellegű igazságérzetét. Az igazságosság ilyen tartalmú megközelítése vezet el bennünket a jóerkölcsbe ütköző szerződések kategóriájához.

Az igazságosság másik, relatív jellegű megközelítése a szerződő felek érdekét vizsgálja, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szerződés okozhat-e esetleg valamiféle egyensúlyeltolódást a felek érdekepozíciói között, és ennek okán szükséges-e – a megbomlott egyensúly visszaállítása érdekében – a szerződéses jogviszony korrigálása. E kérdés kapcsán merül fel a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti értékaránytalanság problémaköre.

A szerződési szabadság közérdekből történő korlátozásának tipikus esete, amikor a jogrend bizonyos ösztársadalmi érdekek védelmében beavatkozik a magánjogi jogalanyok szerződéses autonómiájába. Ezen állami beavatkozás elsősorban az ún. generális klauzulák alapján történik. A hazai jogirodalomban Földi András, Menyhárd Attila, Deli Gergely és Benke József foglalkoztak behatóan a generális klauzulák történetével, kialakulásával, gyakorlati jelentőségével és a különböző jogrendszerekben kifejtett hatásával. Az említett szerzők munkáiban bemutatott jogirodalmi álláspontok rendkívül tarka képet tárnak elénk a generális klauzulák alkalmazási köréről, valamint azok előnyeiről és hátrányairól, jogrendszerbeli funkcióiról. Ismeretes olyan álláspont, amely szerint a generális klauzulák a jog „mentőövei”, azokat kiegészítő, szubszidiárius jelleggel akkor alkalmazzuk, amikor a konkrét jogszabályi rendelkezések nem adnak eligazítást.¹⁷ A másik álláspont a generális klauzulák veszélyeire hívja fel a figyelmet. E körben kiemelten hivatkozom Földi András megállapításaira, aki a jóhiszeműség és tisztesség elvéről írt munkájában kiáll ugyan a generális klauzulák alkalmazása mellett, de nem mulasztja el jelezni, hogy az olyan etikai, vagy erkölcsi eredetű értékfogalmak, mint a jóhiszeműség és tisztesség, vagy a jóerkölcs, szükségszerűen veszélyt jelentenek a jogbiztonságra.¹⁸

Az igazságosság objektív követelményrendszeréből fakad a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalma, amely elvárásként fogalmazza meg, hogy a magánjogi jogalanyok szerződése ne ütközzék az általánosan elfogadott (tipikusan írásba nem foglalt) társadalmi normákba. A jóerkölcs követelményét (mint keretnormát, ún. *norme cadre*-t) a bírói gyakorlatnak kell megtöltenie tartalommal. Értekezésemben rávilágítok arra, hogy e körben is jelentős változást

¹⁷ DELI G.: *A jó erkölcsökről*, Budapest 2013, 65.

¹⁸ FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Budapest 2001, 22.

hozott a 2016. évi francia kötelmi jogi reform. A francia bírói gyakorlat hagyományosan élesen elválasztotta egymástól a jóerkölcs és a közérdek (*ordre public*) kategóriáját, ezt a képet azonban a jogalkotási reform fényében árnyalni kell. A reform eredményeképpen a jóerkölcsbe ütközés mint semmisségi ok kikerült a szerződési jogra vonatkozó rendelkezések közül, és a jelenleg hatályos szabály értelmében a szerződés tartalmával kapcsolatos követelmény az, hogy a felek megállapodása nem sértheti a közrendet – a tételes jogi szabályozás tehát elmozdult az értéksemlegesebb közrend kategóriája felé, ami álláspontom szerint elősegítheti a kiszámíthatóbb jogalkalmazást, másfelől, ahogy erre a francia szakirodalomban olykor rámutatnak, jobban megfelel a multikulturálissá váló francia társadalom viszonyainak.

A szubjektív értelemben vett igazságosság kritériuma kapcsán merül fel az egyenértékűség követelményének kérdése. A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti értékarányosság követelményének gyökerei a késő császárkori római jogba nyúlnak vissza. Az egyenértékűség követelményének megjelenési formája az úgynevezett felén túli sérelem (*laesio enormis*) jogintézménye, amelyet Diocletianus császár vezetett be a gazdasági viszonyokba válságkezelési szándékkal¹⁹ beavatkozni kívánó „jóléti állam” egyik intézkedéseként. A szerződéses egyenérték követelményével kapcsolatos szabályozás modellje eltérő a különböző jogrendszerekben. A római jogi *laesio enormis* koncepcióját a leghívebben a francia jog követi, amely a *lésion* jogintézményén keresztül meghatározott piaci mechanizmusokat kíván kiküszöbölni, megakadályozva azt, hogy valaki áron alul értékesítse ingatlanát. Más jogrendszerekben is megjelenik az az igény, hogy a jog a szerződések világában is biztosítsa az igazságosságot, amely a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti értékarányosság követelményére is kiterjed.²⁰ Eltérés mutatkozik az egyes jogrendszerek között a tekintetben is, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti értékaránytalanság objektív fennállása önmagában lehetővé teszi-e a szerződéses viszonyba történő beavatkozást, vagy ehhez szükséges-e egy további szubjektív elem is, nevezetesen a másik fél hátrányos helyzetének kihasználása (uzsoratényállás a svájci, illetve a német jogban). A feltűnő értékaránytalanság magyar szabályozása és bírói gyakorlata részletes bemutatásának keretében utaltam arra a – meglátásom szerint helyes – gyakorlatra, amely a PK 267. számú kollégiumi állásfoglalás talaján az eset összes körülményei figyelembevételének irányába halad, a szerződésekbe vetett bizalom védelme érdekében szigorú feltételeket támasztva a szerződés feltűnő értékaránytalanság címén történő megtámadásához, megelőzve ezzel az esetleges jogbizonytalanságot.

¹⁹ Vö. VISKY K.: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*, Bp.–Bonn 1983.

²⁰ MENYHÁRD A.: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*, Budapest 2004, 241.

Szintén a szerződési szabadság korlátozásának esete a *clausula rebus sic stantibus* elvének alkalmazása, amely lehetőséget teremt arra, hogy a körülmények utólagos megváltozására tekintettel a szerződő fél mentesüljön szerződéses kötelezettségeinek teljesítése alól. A 2016. évi francia kötelmi jogi reform e téren is jelentős, koncepcionális változást hozott, bevezetve az *imprévision* jogintézményét, amely immár polgári jogi szerződések esetén is lehetővé teszi a körülmények utólagos megváltozására történő hivatkozást és erre tekintettel a szerződéses feltételek újratárgyalását.

Az értekezésemben bemutatott témák reményeim szerint jól illusztrálják, hogy a szerződésfogalom lényegi fogalmi elemeivel és az akaratmegegyezés jelentőségével kapcsolatos, már a római jogtudósok által is részletesen vizsgált kérdések mennyire aktuálisak a mai napig. A szerződésfogalom hosszú jogtörténeti fejlődése alapján megfogalmazható az a következtetés, hogy a rohamosan változó gazdasági és társadalmi viszonyokra tekintettel a szerződési jog a magánjog talán legdinamikusabban fejlődő része. Azt is bemutattam, hogy alapvető szerződési jogi kérdésekben (szerződésfogalom, prekontraktuális felelősség, a szerződési szabadság korlátozása, generális klauzulák, az értékarányosság követelménye, a körülmények utólagos megváltozása, stb.) mennyire eltérő felfogások tapasztalhatók a különböző jogrendszerekben. Talán ezzel is magyarázható az a tény, hogy a szerződési jog területén – bár jelentkeznek fogalomegységesítés iránti igények – a mai napig nem valósult meg európai jogi harmonizáció. Végezetül megjegyzem, hogy álláspontom szerint a szerződésfogalommal és a szerződési szabadsággal kapcsolatos joganyag kialakításában és fejlesztésében komoly feladat hárul a bírákra is. A bölcs, tájékozott és az összehasonlító jogban is jártas bíró hivatott ugyanis tartalommal megtölteni az absztrakt jogi normákat (kiemelten gondolok e körben a felek privátautonómiáját korlátozó generális klauzulákra, vagy az egyenértékűség követelményét érvényre juttató normákra). Az e követelményeknek megfelelő bírói gyakorlat *de lege ferenda* irányítúként szolgálhat a jogalkotó számára a szerződési jog továbbfejlesztése terén is.

IV. A szerzőnek az értekezés témaköréből készített publikációi

GASS I.: *Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog*, Jogtudományi Közlöny 66, 2011/5, 303-306.

GASS I.: *Alapvetések és alapkérdések a szerződés fogalmának témaköréből*, in: Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére, Budapest 2019, 117-132.

GASS I.: *Réflexions sur l'État de droit du point de vue du droit privé : la liberté contractuelle*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica LXI, 2022, 62-69.

GASS I.: Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig – A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* (Budapest: Novissima 2022), Állam- és Jogtudomány 64, 2023/2, 94-97.
(<https://doi.org.10.51783/ajt.2023.2.05>)